



# „Szavakkal beszélünk szavakról”

Négy évtizede élek együtt Esterházy Péter műveivel. Hetvenedik születésnapomon önkéntelenül azt találtam mondani, számomra a lét elviselését könnyítették meg. Egy régi barátom ezt túlzásnak vélte. Ragaszkodom ehhez az állításomhoz. Úgy is fogalmazhatok: Esterházy olvasása segített abban, hogy lassanként elfogadjam a megöregedést. „A nagy művészet a létünkkel szembesít” – állítja egyik esszéjében, és legjobb művei maradéktalanul megvalósítják ezt az eszményt.

Ő az egyetlen olyan nagy író, akinek munkásságát kezdettől fogva figyelemmel tudtam kísérni. Az 1970-es évek elején Kemény Zsigmond leveleit olvastam az OSZK-ban, ahol Bata Imre vezette a kéziratgyűjtést. Ő hívta fel a figyelmemet a fiatal íróra. 1974-ben az *Alföldben* olvastam a *Fancsikó és Pinta* egyik részletét. Két évre rá egy egri könyvesboltban láttam meg a kötetet. Hamarosan találkoztam a szerzőjével egy társaságban. Elhatároztam, hogy anélkül fogom olvasni a műveit, hogy bármikor írjak róluk. „Az igazi olvasás naiv, öncélú. Csak az ilyen olvasás szerez örömet. Hogy sajnálom a kritikusokat” – írta ő egy későbbi cikkében. Ilyen öncélúan kívántam élvezni a köteteket. Nem akartam olyan nevetséges figurává válni, mint amilyen az idősebb Pieter Bruegelnek a bécsi Albertinában látható tollrajzán látható, melyen az öntörvényűséget sugárzó, komoly művész háta mögött enyhén gúnyos mosolyú, pápaszemet viselő, nevetségesen fontoskodó műkedvelő áll, és nézi, mit csinál a másik.

Miért változtattam ezen az elhatározásomon 1979-ben? Az MTA Irodalomtudományi Intézetében egy akkor még viszonylag fiatal, magát Szövegmagyarázó Műhelynek nevező társaságban erősen vitatkoztunk a *Termelési-regény*ről. Többségünk a politikai rendszer kicsúfolásaként értelmezte. Öten írtunk a könyvről. Megkérdeztem az író, szeretné-e látni szövegeinket. Meglepetésemre azt válaszolta, hogy igen. Eljött hozzám, és elvitte azt, amit írtunk. Az akkori *Mozgó Világ* közölte is írásainkat. A magam részéről idézetet választottam címként (ahogy ezúttal is): „A regény, amint írja önmagát”. Ilyen című könyvem többször jelent meg, mint bármelyik munkám. Hihetőleg a cím miatt. Utólag is köszönet érte.

Nagyon mulatságosnak találtam a regényt; azóta is különböző élethelyzetekben idézek belőle. Különösen szórakoztatónak véltem Mikszáth és E. P. utazását a HÉV-en, amelynek során kis módosítással elhangzik néhány mondat *A demokraták* első fejezetéből: „Nem okos világ ez a mai. De hát iszen a tegnapi se volt okos. És bizonyára nem lesz az a holnapután sem. Ebben van valami vigasztaló.” Visszatekintve legfőljebb az utolsó mondat igazságában bizonytalanodtam el. Esterházy műveit tanulságos visszafelé olvasni, mert így válik

nyilvánvalóvá az életmű rendkívüli egysége, igazolva Füst Milán föltevését: „Csak annak érdemes, hogy művész legyen, aki egy új világot, egy egész világot tud teremteni!” Hahn-Hahn grófnő például már a *Termelési-regény*ben is szerepel, három alkalommal. Amikor 2006-ban az *Utazás a tizenhatos mélyére* egyik lapján „Egyszerű történet, 100 oldal” feliratú könyvtervcéduláról olvastam, kíváncsiságból elhatároztam, igyekszem ezt nem feledni, hátha utóbb kiderül, mennyire gondolja el ez az író az életművét. Hét év múlva azután megjelent az első ilyen című kötet, bizonyítva, milyen következetesen halad előre Esterházy Péter, szinte kizárva az esetlegességet.

Proust és Joyce példája arra emlékeztet, hogy az öntörvényű alkotók általában nem olvassák a kortársaikat. Esterházy Péter a ritka kivétel. Nemcsak magyar pályatársainak irányváltásait kíséri figyelemmel, nemcsak a németül író élő szerzők műveit ismeri, de fordításban is olvas, Lawrence Norfolkotól Jacques Roubaud-ig sok szerző tevékenységére kiterjed az érdeklődése. A társművészetek is foglalkoztatják: Kurtág György zenéjét éppúgy értékeli, mint Váli Dezső festészetét. Élmény vele eszmét cserélni. Máig sajnálom, hogy nem készült hangfölvétel arról a beszélgetésről, amelyet évtizedekkel ezelőtt, egy Kossuth Klubban rendezett alkalom után a magyar regényről folytattunk. Joggal érzékeltette, hogy posztmodernnek nevezett íróként bizonyos mértékig azt a munkát is el kell végeznie, amelyet más nyelveken a modernséggel társítanak.

Kiváló előadó; emlékszem, milyen osztatlan tetszéssel fogadta a közönség 1999-ben a Frankfurti Könyvvásáron tartott bevezetőjét, mennyit mulattak azon, ahogy bírálta saját némettudását. Egyik legjelentősebb értekezőnk; a magyar politikai közélet kérlelhetetlenül szigorú bírálója. Évtizedekkel ezelőtti állításait is maradéktalanul igazolta az idő. Megfogalmazza azt, amit olykor gyávák vagyunk kimondani.

Bármennyire is nagyra becsülöm közírói tevékenységét, magától értetődik, hogy elsősorban elbeszélő prózája hat rám elemi erővel. Mészöly Miklós hatvanadik születésnapján folytatott beszélgetésünk során egy pályatársam azt kifogásolta, milyen derűsen látja Esterházy a világot. Úgy sejtem, a *Javított kiadás* azóta megváltoztatta a véleményét. Noha a *Kis magyar pornográfia* szerzőjének humorát nagyon kedvelem, *A szív segédigéi*hez foghatóan megindító olvasmányt alig ismerek, a *Harmonia caelestis* második fele pedig számomra minden szakkönyvnél megrázóbb képet ad a huszadik század nem éppen vidám magyar történelméről. Ez utóbbi véleményem mélyen elfogult, hiszen a könyv azért is áll közel hozzám, mert némely részletében ráismerek hozzátartozóim, sőt olykor a magam sorsára.

Noha Esterházynek több könyve is olvasható úgy, mint átalakított, roncsolt családrégény, félrevezető volna azt hangoztatni, hogy mindig saját magáról és a rokonairól ír. Sok mozzanat cáfolja ezt a hiedelmet. Az apa meghökkentő átváltozásaira is lehet hivatkozni a *Harmonia* első felében, de arra is, hogy e könyv lapjain feltűnik Szebek Miklós, Otdlik néhány történetének a szereplője. A 2006-ban megjelent, focizásról szóló, látszólag tisztán önéletrajzi kötetben olvasható, hogy „mint mindent, a testvéreimet is kitalálom”. Az *Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat* már az első lapon „bátyámat” emleget, holott az írónak sosem volt bátyja. A 22. fejezetben ez olvasható: „Nagyapát, apám apját elütötte egy traktor, úgy halt meg. Beletaposta a traktor a földbe.” Ismeretes, hogy Móric gróf (1881–1960), az egykori miniszterelnök, mauthauseni rab, majd horti sírásó 1956-ban elhagyta Magyarországot, és Ausztriában hunyt el. Teljes joggal találja meglepőnek Esterházy, hogy némely pályatársai „úgy beszélnek a regényhőseikről, mint élő személyekről. Mint akiknek a mondaton [...] kívül is volna életük”.

Művészetének egyik fő sajátossága önéletrajz és kitalálás (fikció) egymásba játszatásaként határozható meg. Némely franciák az „autofiction” szót használják e műfajváltozat megjelölésére. „Igaz történetet csak kitalálni lehet”, olvasható 2014-ben kiadott könyvében. A szövegközöttség (intertextualitás) és annak egyik megnyilvánulási formája, a jelölt és jelöletlen idézés annyira általános jellemzője az irodalomnak, sőt általában a művészeteknek, hogy ebben a vonatkozásban Esterházy olyan kiváló szerzők hosszú sorához csatlakozik, mint Rabelais, Cervantes, Sterne, Wieland, Hoffmann, Fontane, Thomas Mann, Joyce, Pound vagy T. S. Eliot. Írásmódjának sajátosabb tulajdonsága a hangos beszéd kiemelése. Különösen akkor ismerhető föl ennek a jelentősége, ha meghallgatjuk valamelyik fölolvását vagy hangoskönyvét. Joyce-hoz és Céline-hez hasonlóan Esterházy is olyan



Esterházy Péter budai otthonában, 2015. február 9. (Szigeti László felvétele)

szerző, akinek szövegei hangos elmondást igényelnek. Saját előadásai a legkitűnőbb zenei szólisták teljesítményeihez hasonlóan páratlan élményt adnak.

Vannak kiváló élő íróink s költőink, de számomra Esterházy mindegyiküket felülmúlja. Az ő szavaival: „munkám lényege az, hogy a *magyar* nyelv lehetőségeivel és korlátaival dolgozzam.” Elfogult vagyok. A nyelvért olvasom az irodalmat. Nem érdekel a foci, de élvezem a pompás humorát annak, ahogy az egykori negyedosztályú labdarúgó megírja találkozását Albert Flóriánnal a pályán. Egyszer próbáltam bírálni nyelvhasználatát. Nem volt igazam. Esterházy többet tud a mai magyar nyelvről, mint bárki más. Olyan rétegeket birtokolja, amelyekről nekem fogalmam sincs. Teremti a nyelvet, akár a legnagyobbak. Egykor az *Esti Kornél* térített vissza a magyar irodalomhoz, később Esterházy művei győztek meg arról, hogy nyelvünk szüntelen megújulásra képes. Elképzelhető-e ennél nagyobb érték a magyarság számára?

Ha tanulni akarok magyarul, az ő könyveit veszem elő. Hálám és örömöm nem kifejezhető.

Kedves Péter! Isten éltesse!



**Szegedy-Maszák Mihály:** az ELTE és az Indiana University emeritus professzora, az MTA és az Academia Europaea (London) tagja, a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság magyar tagozatának és a Füst Milán Fordítói Kuratóriumnak elnöke. Tizennyolcadik önálló könyve 2015 második felében jelenik meg, *Jelen a múltban, múlt a jelenben* címmel a Kalligram Kiadónál.